

Қабул О.Қ.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: oral-kz.@indox.ru

ӘЛЕМДІК ТӘРТІПТІ ОРНАТУДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ШАРТЫ МЕН ТАЛАБЫ

Бұл мақалада геосаясат саласына қатысты әлемдік тәртіп идеясының жаһандану философиясына, мәніне және оның соңғы нәтижелерін сипаттайтын құбылысқа айналуы қарастырылады. Қазақстанның қазіргі кездегі рухани жағдайына жасалған талдау жергілікті халықтың батыс мәдениетінің оң жетістіктерін біртіндеп қабылдау барысында кездесетін айтарлықтай қарама-қайшылықтар туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді. Бұл тұста экономикалық және мәдени жағынан ілгері дамыған қоғамның әлеуметтік мәдени жетістіктерін баяу дамыған қоғамдық орта сол болмысымен жай көшіріп алу арқылы қол жеткізіле алмайды деген пікір білдіруге болады. Сонымен қатар, бүгінгі күнгі белгілі бір қоғамның ішкі дүниетанымына және өзіндік ерекшелігі деп танылатын жағымды дербес даму идеясы күн арта өзекті мәселелер қатарына айнала бастағандығы сөз болады. Зерттеу кезінде келесі нәтижеге қол жеткізілді: әлемдік тәртіп әлеуметтік-мәдени сабақтастық мәселесіне қатысты жасалған философиялық талдау тек уәждердің мәнін ғана емес, сонымен қатар сол уәждердің халықтық дүниетаным және төзімділік дағдылары, есте сақтаудың түрлі нысандары, әлеуметтік әділетсіздікке қарсы тұруға ұмтылуы, философиялық және ізгілік ізденістер сынды әлеуметтік көздердің мәнін толық ашуға мүмкіндік береді. Қазіргі кездегі әлемдік тәртіпке мүлдем ұқсамайтын басқа әлемдік тәртіптің бар екендігі, оның адам тағдырына түбегейлі әсер ететіндігі, әлемді өзгертіп, бұрынғы әлемдік тәртіпті жоя алатындығы және ретке келтірілген оқиғалар мен фактілердің әсер етуінің нәтижесінде орнатылатынды. Бүгінгі жаңа әлемдік тәртіп шиеленіскен қайшылықтар мен әлемдік саясаттың жетекші субъектілері мүдделерінің қақтығыстарын бұзу нәтижесінде орнайтын құбылыс екендігіне көз жеткізуге болады. Негізінен жаңа әлемдік тәртіпті орнату үшін мемлекеттер өзара жанжалдаспай, бітімгершілік кеңістікте әрекет етуі тиіс, ал оның негізі – төзімділік қағидаты, төзімділік құндылығы екендігі анық.

Түйін сөздер: қоғам, жаһандану, әлемдік тәртіп, құндылық, сабақтастық, мәдениет, төзімділік, дәстүр, адам.

Kabul O.K.

Doctoral candidate of Eurasian national university named after L.N.Gumilev,
Kazakhstan, Astana, e-mail: oral-kz.@indox.ru

The conditions and requirements of the values to establish the world order

This article discusses the transformation of the idea of world order in the sphere of geopolitics to the philosophy, the essence of globalization and the phenomenon, describing its latest results. The analysis of the current spiritual state of Kazakhstan gives opportunity to make conclusion about substantial inconsistencies encountered in the course of a gradual acceptance by the local population of the positive achievements of Western culture. In this regard, it is possible to express the opinion that poorly developed public environment will not achieve the social cultural achievements of the economically and culturally progressive advanced society by means of conventional copying it. Along with this refers to the fact that the inner outlook and positive personal idea of development as a characteristic, day after day turn into an actual problem. The research achieved the following results: philosophical analysis on the problem of world order, socio-cultural continuity reveals not only the significance of motives, but also people's worldview of these motifs and allows you to fully discover the essence of these social

sources, as the injustices, philosophical and good looking. There is another world order that is unlike the present world order, it dramatically influences the fate of a person can change the world and destroy the old world order, it will be set to the result of the influence of ordered events and facts. You can be sure that today's new world order – a phenomenon arising out of complex contradictions and destruction of collisions of interests of the leading actors of world politics. To establish a new world order of States should act in the world, without clashing with each other, and its Foundation is certainly the principle of tolerance, importance of tolerance.

Key words: society, globalization, world order, value, continuity, culture, tolerance, tradition, people.

Қабул О.К

докторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева,
Казакстан, г. Астана, e-mail: oral-kz@inbox.ru

Условия и требования ценностей в установлении мирового порядка

В данной статье рассматривается превращение идеи мирового порядка относительно сферы геополитики в философию, сущность глобализации и в явление, характеризующее его последние результаты. Анализ современного духовного состояния Казахстана дает возможность делать заключение о существенных противоречиях, встречающихся в ходе постепенного принятия местным населением положительных достижений западной культуры. В связи с этим можно выразить мнение, что слабо развитая общественная среда не достигнет социальных культурных достижений экономически и культурно и прогрессивно развитого общества посредством обычного его копирования. Наряду с этим, идет речь о том, что внутреннее мировоззрение и позитивная персональная идея развития как характерная черта день за днем превращаются в актуальную проблему. В ходе исследования были достигнуты следующие результаты: философский анализ относительно проблемы мирового порядка, социально-культурной преемственности раскрывает не только значение мотивов, но и народное мировоззрение этих мотивов и дает возможность полностью раскрыть сущность таких социальных источников, как несправедливостям, философские и благие поиски. Существует другой мировой порядок, непохожий на современный мировой порядок, он кардинально влияет на судьбу человека, может изменить мир и уничтожить прежний мировой порядок, он будет установлен в результате влияния упорядоченных событий и фактов. Можно убедиться, что сегодняшний новый мировой порядок – это явление, возникающее в результате сложных противоречий и разрушения столкновений интересов ведущих субъектов мировой политики. Для установления нового мирового порядка государства должны действовать в мировом пространстве, не конфликтуя между собой, а его основой безусловно является принцип терпимости, важность терпимости.

Ключевые слова: общество, глобализация, мировой порядок, ценность, преемственность, культура, терпимость, традиция, человек.

Кіріспе

Бүгінгі таңда жаһандану үрдістері мен әлемдік тәртіпті орнату үрдістері қатар жүріп, адам қауымдастығының күйі мен даму барысын анықтай алады. Бұл үрдістер мен құбылыстар өзара тығыз байланысты, бір-біріне тәуелді және өзара ықпалдасады. Саясат саласына қатысты әлемдік тәртіп идеясы жаһандану философиясына, мәніне және оның соңғы нәтижелерін сипаттайтын құбылысқа айналып отыр. Бұл XVII-XVIII ғасырларда Дж.Локк, Ф.М.А. Вольтер, Ж.Ж. Руссо, И. Кант сынды ұлы либералды ойшылдардың еңбектерінде азаматтық қоғамның негізгі құндылықтарының бірі ретінде қарастырылған. XIX ғ. Дж.Ст. Милль төзімділік идеясын еркіндіктің басты шарты ретінде зерттеді, ал М.Вебер діни еріктілік иде-

яларын қорғайды. XX ғасырдың 70-ші жылдары «бейтарап либерализмнің» теорияшылы Дж. Роулс төзімділікті әлеуметтік әділдіктің негізі ретінде қарастырды. Аталған еңбектерде төзімділік идеясы ой еркіндігі мен ар-намыс еркіндігі қағидаларының шиеленісуі ретінде қарастырылды, алайда соғыс пен бейбітшілік мәселесімен де ұштастырыла бастады. А.А. Алиев, М.С. Стецкевич, В.М. Золотухин, В.В. Шалин, Б.Г. Капустин және т.б. діни төзімділік туралы ойлардың қалыптасуы мен дамуына арналған монографиялық еңбектер мен жекелеген мақалалар жазған.

Саяси төзімділік жеке феномен ретінде саяси жүйеде қызмет етуі саяси тәртіпке (режимге) байланысты болғандықтан зерттелмеген. Саяси төзімділіктің талдауы азаматтық қоғам теорияларының ережелеріне

негізделеді (төзімділік туралы қазақстандық ғалымдардан Р.К. Қадыржанов, К.Г. Габдуллина, К.Ж. Нұғыманова жазған).

Әлемдік тәртіп идеясы адамзаттың өзімен тең құрдас деуге болады, себебі біздің өзара байланысты әлемімізде адамдар үнемі өз өмірін де, басқалардың да өмірін реттеуге деген қажеттілік туындаған еді. Әрбір отбасы, қауым, мемлекет өзінің өмір сүруінің кепілдігі ретінде тәртіпті қажетсінеді. Тәртіпті, түрлі құбылыстарды реттеу қажеттілігі және оның әлеуметтік өзара әрекеттесу субъектілерінің өсуімен қатар дамитындығы тақырып өзектілігін айқындайды.

Зерттеу жұмысының әдістемесі

Қазіргі кезде бәрі мақұлдаған, ғылыми негізделген, бәрі жетік түсінетін және әлемдік тәртіптің негізіне және әлемді танып, оны өзгерту құралына айналатын әлемдік тәртіпті орнату теориясы, әлемдік тәртіп идеясы, тұжырымдамасы жоқ. Жалпы әлемдік тәртіпті әрі қағидат, әрі мақсат ретінде қарастыруға болады. Әлемдік тәртіп мәдениетаралық диалогсыз, осы саладағы ашықтық пен жариялылық процесін ынталандыру шараларын қабылдаусыз орнатылуы мүмкін емес, ол өзара мәдени іс-қимылдың нәтижесі болып табылады, өйткені бұл мәдениеттің этностық көпшілікке немесе азшылыққа жататын-жатпайтындығына қатыссыз, мәдениеттердің барлығының проблемаларына, басымдықтары мен қажеттіліктеріне ықыласты болуға мүмкіндік береді

Зерттеуде салыстырмалы, қисынды, индукциялық әдіс (жеке мәселелерді зерттеу арқылы жалпы мәселелерді сипаттау), дедукциялық әдіс (жалпы мәселелерді сипаттау арқылы жеке мәселелерді зерттеу), философиялық-талдау, сараптамалық талдау, және жүйелі әдістер пайдаланды.

Нәтижелері және талқылау

Жалпы әлемдік тәртіп дегеніміз адам мен қоғамның күйі, олардың еркіндікті, әділеттілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз ететін өмір үлгісін қабылдауы, яғни халықтар мен мемлекеттерді, тұлғааралық байланыстарды, тиісті қатынастарды жаңа, жоғары деңгейге шығаратын оң өзгерістердің болуымен байланысты үміттерді сипаттайды (1, 16).

Әлемдік тәртіп – белгілі бір деңгейде апатты түрде және/немесе адам еңбегінің нәтижесінде орын алған, жаһандық деңгейде қолдау та-

батын, шартты және/немесе күш қолдану арқылы қабылданған белгілі бір дәуірдің нақты тарихи жағдайларындағы әлеуметтік әрекеттесу субъектілерінің ғаламшарлық болмыс қағидаларын, ережелерін, нормаларын белгілейтін шешімдерге негізделген халықаралық байланыстар мен адамдар қауымдастықтарының мінезқұлық жүйесі.

Әлемдік тәртіпті «тәртіп-хаос» деген жұпты категория арқылы сипаттауға болады. Қазіргі әлеуметтік технологиялар тәртіпті де, хаосты да басқара алады. Әлемдік тәртіп дегеніміз өз қисыны, өз заңдары, өз тәртібі бар көп қырлы, өзгеше, әлемнің туынды құбылысы. Ол табиғат пен қоғамға тән, халықаралық қатынастар мен саясат субъектілерінің ғаламдық жүйесінің қызметімен сипатталатын категория. Адамзаттың алдына қойылған міндеттердің орындауын қамтамасыз ететін әлемдік құрылыс моделі, ол бүкіл адамзаттық кеңістікті, аумақтықты, рухани кеңістікті қамтитын, мәні бойынша жүйелі, үлестірмелі болып табылады.

Құндылық – XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында философияның жалпы құндылық проблемасына қатысты кейбір күрделі мәселелерді шешу әрекетімен дүниеге келді. Ал ғылыми түсінікте құндылық мәселесі әмбебаптылықтан арылған. Құндылықтар ви-тальды, әлеуметтік, діни, моральдық, эстетикалық, саяси болып жіктеледі. Құндылық теориясын зерттеушілердің бірі Г. Риккерт құндылықтардың 6 саласын ажыратады. Олар: ғылым, дін, өнер, мораль, жетілген өмір және күдіретті сүйіспеншілік (Риккерт, 2: 297). Аталмыш салалар бірін-бірі толықтырып, белгілі бір тұтастықты құрайды. Сондықтан да бұл құндылықтардың арасында өзіндік бір сабақтастық бар. Бір жүйедегі құндылық сабақтастығы екінші құндылықта өз жалғасын табады. Осылайша құндылық жүйесіндегі «сабақтастық» бүтін бір механизмге айналады. Құндылықтар көбіне тарихи алмасуларға байланысты өзгеріп отырады немесе өз құнын жоғалтып алады. Мәселен, Ресейге қосылған тұстағы қазақ халқын үш жүз жыл бойы бірлікте ұстап тұрған, өмірлік маңызды ескі құндылықтардың орнын жаңа құндылықтардың басуы. Осыған қатысты философ Ғарифолла Есім: «бұрынғы ешкімге бағынбайтын адамдар, бағынышты болды, бұл ескі құндылықтардың сарқылуының тағы бір дәлелі» деп ғылыми пайымдау жасады. Құндылықтың ең үлкені – саяси тәуелділіктің жойылуы еді. Жаңа құндылық қазақтың басқару қағидатын бұзды, елге

таңсық жаңадан басқару билігін күштеп енгізді. Ығыстырылған ескі құндылықтар өзімен бірге көптеген дәстүрлі ұғымдарды, салт-сананы ала кетті. Жаңа құндылықтар жұртқа жат тез бейімделуге ыңғайсыз, бірақ өздеріне аса пайдалы жаңашылдық орнатты. Саяси тәуелді елдің еркін ойлап, еркін өмір сүруіне ешқандай мүмкіндік болмады. Мұндай жағдай ашық түрде де өз нақыштарын көрсетті.

Әлемдік тәртіп идеясы адамзаттың өзімен құрдас деуге болады, себебі біздің өзара байланысты әлемімізде адамдар үнемі өз өмірін де, басқалардың өмірін де реттеуге мәжбүр болып отырады. Әрбір отбасы, қауым, мемлекет өзінің өмір сүруінің кепілдігі ретінде тәртіпті қажетсінеді. Тәртіп – түрлі құбылыстарды реттеу қажеттілігі және әлеуметтік өзара әрекеттесу субъектілерінің өсуімен қатар артады.

Қазіргі кезде ортақ мақұлданған, ғылыми негізделген, бәрі жетік түсінетін және әлемдік тәртіптің негізінде әлемді танытатын, оны өзгерту құралына айналатын әлемдік тәртіп теориясы, әлемдік тәртіп идеясы немесе тұжырымдамасы жоқ.

Жалпы әлемдік тәртіпті әрі қағидат, әрі мақсат ретінде қарастыруға болады. Әлемдік тәртіпті орнатуға әлемдік саясат субъектілері айтарлықтай үлес қосады, себебі әлемдік тәртіптің орнатылуы олардың көзқарасына, мінез-құлқына байланысты.

Әлемдік тәртіп мәдениетаралық диалогсыз, сол саладағы ашықтық пен жариялылық процесін ынталандыру шараларынсыз орнатылуы мүмкін емес. Әлемдік тәртіп өзара мәдени іс-қимылдың нәтижесі болып табылады, өйткені бұл мәдениеттің түрлі этностық көпшілікке немесе азшылыққа жататын-жатпайтындығына қатыссыз, мәдениеттердің барлығының мәселелеріне, басымдықтары мен қажеттіліктеріне көңіл аударуға мүмкіндік береді (3, 378 б.).

Әлемдік тәртіпті орнату барысында түрлі территориялар мен халықтарға сараланған түрде ықпал етеді. Жаһандануды түрлі экономикалық, мәдени аренадағы үстемдік етуші топтардың арасындағы күрес ретінде және/немесе тек пен нәсіл, этностық терминдерде айрықша қарастыру да өнімсіз әрі оншалықты дұрыс емес. Жаһандануды күштегі өзгерістер, сондай-ақ айналада өтіп жатқан түрленулердің күресі ілесе жүретін жаңа саяси фактілердің пайда болуын дәлелдейтін тасқындар мен ландшафтардың саналуандығы деп атау неғұрлым нақты болар еді.

Жаңа әлемдік тәртіп – қазіргі кездегі әлемдік тәртіпке мүлдем ұқсамайтын басқа әлемдік

тәртіп. Ол адам тағдырына түбегейлі әсер ететін, әлемді өзгертетін, бұрынғы әлемдік тәртіпті жоятын, ретке келтірілген оқиғалар мен фактілердің әсер етуінің нәтижесінде орнатылады. Жаңа әлемдік тәртіп шиеленіскен қайшылықтарды бұзу, әлемдік саясаттың жетекші субъектілері мүдделерінің қақтығыстарын бұзу нәтижесінде орын алатын құбылыс.

Негізінен жаңа әлемдік тәртіпті орнату үшін мемлекеттер өзара жанжалдаспай өзара бітімгершілік кеңістікте әрекет етуі тиіс, ал оның негізі – төзімділік қағидаты, төзімділік құндылығы.

Төзімділік – туа біткен топтық немесе жеке қасиет емес, ол белгілі бір жеке және қоғамдық құндылықтар мен мінез-құлық нормаларын жүзеге асыруға бағытталған күш (Төзімділік қағидалараның декларациясы, 1995:47).

Төзімділік, толеранттылық, келісім тарихтың мәңгілік сыйы емес, себебі күнделікті дамудан туып отыратын қайшылықтар бір-жола шешілмейді, күніге, ай сайын, жылдар бойы, үздіксіз, барлық адамға шынайы жана-шырлықпен, түсінік жұмыстарын жүргізе отырып, шешім табуды талап етеді (Нысанбаев, Изотов, 2006: 39).

Төзімділік теориясы шынайы классикалық теориялар қатарында ағарту дәуірінде өмір сүрген ойшылдардың еңбектерінде зерттелген. Төзімділік Дж.Локк, Ф.М.А. Вольтер, Ж.Ж. Руссо, И. Кант сынды ұлы либералды ойшылдардың еңбектерінде азаматтық қоғамның негізгі құндылықтарының бірі ретінде қарастырылған. Дж.Ст. Милль төзімділік идеясын еркіндіктің басты шарты ретінде қарастырады, М. Вебер дінге еріктілік идеяларын қорғайды. Дж. Ролс төзімділікті әлеуметтік әділдіктің негізі ретінде қарастырады. Аталған еңбектерде төзімділік идеясы ой еркіндігі мен ар-намыс еркіндігі қағидаларының шиеленісуі ретінде қарастырылады, алайда соғыс пен бейбітшілік мәселесімен де ұштастырыла бастады. А.А. Алиев, М.С. Стецкевич, В.М. Золотухин, В.В. Шапин, Б.Г. Капустин және т.б. діни төзімділік туралы ойлардың қалыптасуы мен дамуына арналған монографиялық еңбектер мен жекелеген мақалалар жазған.

Төзімділік жеке феномен ретінде саяси жүйеде қызмет етуі саяси тәртіпке (режимге) байланысты болғандықтан зерттелмеген. Саяси төзімділіктің талдауы азаматтық қоғам теорияларының ережелеріне негізделген еңбектерді Қазақстандық ғалымдардан Р.Қ. Қадыржанов, К.Г. Габдуллина, К.Ж. Нұғыманова жазған.

Қазіргі заманғы Қазақстанда төзімділік азаматтарды құқықтық бағытта тәрбиелеудің аса маңызды қағидатына, оның жалпы мәдени императиві, әлеуметтік-құқықтық және ізгілік эволюция нәтижесіне айналуы. Төзімділікті пайдалану құқықтық мәдениеттің жетістіктерін жергілікті халық арасында неғұрлым тиімді енгізуге, таратуға мүмкіндік береді. Бүгінгі күні мемлекеттің төзімділіктің заң қағидаттары мен нормаларын ұстануы демократиялық азаматтық қоғамды қалыптастыруға мүмкіндік берді. Осындай қоғамды дамытудың басым бағыттары ел үшін аса маңызды болғандықтан Елбасы өзінің Қазақстан халқына арналған Жолдауында ерекше атап өткен.

Этникалық толеранттылықтың мәні – басқа ұлт өкілдерінің сыртқы түрін, ойлау жүйесін, өзіндік ұлттық, мәдени ерекшеліктерін, іс-әрекетін қабылдау. Этникалық толеранттылық адамның тұлғалық қасиеті болып табылады, сонымен қатар ол қалыптасу барысында маманның кәсіби қажетті қасиетіне трансформацияланады. Этникалық толеранттылық әлеуметтік-мәдени және прагматикалық құзыреттіліктердің (дүние туралы білімдер, жағдаятты түсіну) даму деңгейімен анықталады. Осы құзыреттіліктерді бөліп көрсету арқылы оларға сәйкес кәсіби міндеттерді анықтау мүмкін болады: 1) әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерді дамытуға тиесілі кәсіби міндеттер; 2) прагматикалық құзыреттіліктерді дамытуға тиесілі кәсіби міндеттер. Қойылған мақсатқа жету үшін, яғни этникалық төзімділікті қалыптастыру үшін бұл міндеттер өз деңгейінде іске асырылуы тиіс (Нәжімеденов, Алтаев, Байғозы, 2009: 293).

Негізінен, толеранттылық немесе төзімділік ауқымындағы ұлттық мінез, ұлттық намыс, ұлттық дәстүр, әдет-ғұрып, салт-сананың жойыла бастауы, ұлттық тіл мен ділдің тоқырауына әкеліп соғатыны сөзсіз. Рух мәдениеті – күрделі әлеуметтік құбылыс, ол өз заңдылығымен, даралығымен дамиды. Кезінде ұлы қазақ ойшылы Ж. Аймауытов «ерінбей еңбек етуге таудай үміт, табанды қайрат, шамдай мұрат, жалынды жүрек, терең білім керек», – деп жазған. Қазақ халқының сана мәдениеті, рух мәдениеті, тіл мәдениеті – үлкен тарих, ұзақ ғасырлар бойы көшпелі елдің қилы-қилы асуларынан туған күрделі үрдіс. «Күн көру тәсілін сырттан жұқтырып, үйрене беруге болады. Рух мәдениетін бөтеннен қарызға ала беруге болмайды. Алса да, халықтың көкейіне көпке дейін қонбайды. Ендеше өзімізде бар дәулетті жарыққа шығарып, іске жаратуға талпыну керек», – деген

Ж. Аймауытовтың сөздерінде ағартушылық, танымдық сарын басым (Аймауытов, 2016:24).

Ойшыл М. Жұмабаев түсінігінше, адамның жан дүниесінің іздейтіні – руханият, ал оны болашаққа жеткізу үшін әрбір заманда, қоғамда рухты сабақтастырушы, жалғастырушы адамдар болады, олар өздерінің дұрыс өмір сүре білуін өзгелерге де ұсынады. Ал, дұрыс өмір сүру әрекетінің басты шарттары адамгершілік, өзгені өзіндей түсіну, бірлік, ынтымақ, жанашырлық, сабырлық, қанағатшылдық. Егер адамның іс-әрекетін бағалауда жасандылық, әділетсіздік болса, ол сенімге дақ түсіреді, рухты жасытады. Мағжан ақынның түсініктері әлеуметтік маңызға ие. Алаш зиялылары өз өмірінде болып жатқан түрлі оқиғалар мен әр алуан жағдайға халық тағдыры үшін де жауаптымын деп санап, мұндай жәйттің орын алуын өз мінез-құлқымен, болмысымен, қабілетінің деңгейімен түсіндірді (Жұмабаев, 1996: 259).

Қазақ ағартушылары, атап көрсеткеніміздей адам пайда болғаннан бастап, оның бойында бар төзімділік қасиетті оның негізгі армандарымен байланыстыруды шығармаларына арқау етті. Нақтырақ айтқанда, адам бойындағы басқа қасиеттермен тұтас, өзара бірлікте ықпал ету нәтижесінде төзімділік қасиеті жақсылыққа, парасаттылыққа жетелейді.

1995 жылы қабылданған толеранттылық принциптерінің декларациясына сәйкес, төзімділік (толеранттылық) ұғымын адамзат қоғамындағы алуан түрлі мәдениетті түсіну, құрметтеу және дұрыс қабылдау деп түсінуге болады. Декларацияда төзімділік «алуан түрліліктегі үйлесімділік» ретінде айқындалады. Мәдени алуан түрлілік адамзат қоғамында тең бейбіт қатар өмір сүруші мәдени топтардың көптүрлілігі ретінде қабылданады. Осыған орай, төзімділік қағидаты ұлттық, нәсілдік, діни, тілдік, әлеуметтік, жыныстық белгілеріне қарамастан адам баласына төзімді қатынасты, құрметті талап етеді. Қазақстанда дін – мемлекет идеологиясының ажырамас бір бөлігі, халықтың өміршең тәрбие көзі, ел тірегі болып табылады.

Саяси жүйедегі саяси төзімділіктің қызмет етуі мемлекеттегі саяси тәртіпке (саяси режимге) байланысты болып табылады. Мысалы, елдегі тоталитарлы (авторитарлы) тәртіп интолерантты болса, демократиялық тәртіп – толерантты болуы заңдылық. Демократиялық мемлекет болып табылатын Қазақстан Республикасында саяси саладағы төзімді көріністердің негіздері қаланған. Алайда олардың дамуы азаматтар мен

саяси күштердегі аталған құндылықтарды дұрыс түсінуге байланысты болып табылады.

Алайда, «әлем, адам қандай болуы тиіс» деген мәселе төңірегіндегі тұжырымдау философиялық ілім тарихында оң шешімін таппаған. Игіліктің қоғамның нақты болмысындағы көрініс табуын әртүрлі ойшылдар әрқалай негіздеп, әрқалай елестететін және олар қоғам мен мемлекеттің құрылыс нысанында көрініс табатын. Дегенмен, адам мен қоғам болмысындағы бұл көріністер игілік туралы шынайы білім бермейді. Бірақ өзінің игілік туралы ілімін дамыта түскен Гегель өлшемге мынадай анықтама береді.

Ол іс-әрекеттер адамның табиғаты мен оның қажеттіліктерін ескеретін болса өнегелі, адамгершілік сипатында болуы тиіс деген ойға келді және сол арқылы игілік мәселесін экзистенциалды кеңістікке қарай ығыстырады: «субъектіліктің абстрактты және формалды еркіндігі тек өзінің табиғи, субъективті болмысында, қажеттіліктерінде, бейімділіктерінде, құмарлықтарында, пікірлерінде, фантазияларында ғана және т.б. белгілі бір мәнге толы болып табылады. Осындай мәнді қанағаттандыру игілік не болмаса бақыт және жалпы өмірдің мақсаты» (Гегель, 1990: 67).

Сондықтан да Гегельдің құндылықтар және игілік туралы ілімі болмыс қалыптасқан кезеңдерде нақтылықпен үйлесімді күйде болады, ал Канттың іліміне сәйкес нақтылықтың тұрақты күйі нақтылықтың өзімен үйлесімділікте. Жалпы олар бір-біріне қайшы келмейді, керісінше бір-бірлерін толықтырып тұрады. Алайда Гегельдің игілікті анықтауы экзистенциалды көзқарасқа бағытталған. Гегельдің ілімі және қазіргі кездегі адам туралы заманауи ғылымдар мен білімдердің дамуы адам мен қоғамның нақты болмысындағы игілік өлшемдерін анықтауға қатысты. Гегельдің экзистенциалды көзқарасының, сондай-ақ, құндылықтар трансформациясының шарттарын зерттеуі асқан перспективтілігін көрсетеді.

Алайда, өмірдің өзі құндылық болып табылады ма? Осы еңбекте қолданылатын құндылық табиғатына сәйкес өмір өздігінен құнды бола алмайды, себебі құндылықтың жалпыламалығы оны маңызды немесе маңызды емес басқа да құндылықтармен салыстыруды көздейді. Оны басқа да құндылықтармен салыстыруға жол беру барысында адам өмірінен де маңызды құндылықтардың бар екендігін мойындаймыз. Сөйтіп, адамның өмірі мен онан да жоғары құндылық арасында таңдау жасау қажеттілігі жалпы өмірді мойындамау болып табылады.

Ұлттық құндылықтарды сақтау мәселесінде академик Ә. Нысанбаев: «Үшінші мыңжылдықта қарқыны жеделдей түсер жаһандық тұтастану, шекара талғамайтын қаржы мен ақпарат ағындары өзін сақтап қалмақ болған әрбір ұлтты жаңа қатер қаупінен қорғануға мәжбүр етіп отыр. Ендігі жерде өзіндік «менін» сақтауға ұмтылған әрбір жұрт, ең алдымен, тарихи жадын, бірегей ұлттық болмысы мен ойлау машығын, өзіндік дүниетанымын, ана тілі мен ерекше ділін, дәстүрлі төл мәдениетін дамыту мен аман алып қалу жолында жанталасу қажет» деп атап көрсетеді (Нысанбаев, 20002: 246).

Гуманистік психология тұрғысынан алар болсақ адам өмірінен асқан ешбір жоғары және лайықты субстанция жоқ. Осы мектеп әзірлеген адам тұжырымдамасына көз жүгіртетін болсақ мінсіз адам өлшемі адамның құндылықты қатынастарына қатысты қолданудың міндетті салдары болып табылады. Философ, психолог Э. Фроммның іліміне сәйкес субъективті тілектер, ұмтылыстар не болмаса нақты әлемнің шеңберлерінен тыс өзге де бағыттар құндылықтың өлшемі ретінде қарастырылмайды. «Тек адамның табиғатын талдап, оның нақты мүдделері мен оған қоғам баулыған мүдделері арасындағы шынайы қайшылықтарды айқындаған кезде ғана объективті дұрыс нормаларды табуға болады» (Фромм, 1992:164).

Білімге негізделген есті құндылықты және басқа да құндылықтарды сана бір жүйеге біріктіре алады; ол өз кезегінде адамның мінез-құлқының негізіне айналады да бір қажеттілікті екінші қажеттіліктің пайдасына қарай ығыстырмай, нақтылық әлемімен, соның ішінде басқа да адамдармен үйлесімді болуына ықпал етеді. Осыдан игілік өлшемі ретінде бір жүйеге біріктірілген адамның бүкіл құндылықтар әлемін және адамның үйлесімді дамуына ықпал ететін болмыстың сыртқы жағдайларын игіліктің өлшемі ретінде айқындауға болады. Адамның осындай күйін бақыт деуге болады. Осы екі өлшем бір тұтас бірлікті құрайды. Осындайда біріншісін артық деп санау, не болмаса екіншісін мүлде жаратпау игіліктен ауытқуға және «қараңғылықпен араласып кетуге» әкеп соқтырады. Ол уәждер субъектінің белгілі бір қажеттіліктерін көкейкесті ету деңгейіне байланысты әртүрлі сипатта болатындығына байланысты. Егер де Басқа адам тіпті ең жоғары қажеттіліктерді қанағаттандырудың құралы болатын болса (өмірдің мәнін ұғыну қажеттілігінде, жоғарыға табыну, бағдарлауға қатысты

қажеттіліктер) уәждеме қайтсе де прагматикалық императивтің шегінен шықпайды, сондықтан да субъектіге қатысты құндылық мәртебесіне ие Басқа адам кез келген басқа құндылықтармен салыстырылады. Осыған байланысты Басқа белгілі бір құндылықтан біршама төмен болуы мүмкін. Сондықтан да неғұрлым мықты субъектінің құндылықтар жүйесі Басқа адамды күйретудің немесе оны жоюдың себебіне айналады (Риккерт, 1998:107).

Қорытынды

Шын мәнінде адам бойындағы рухани қуаттың оянуы ғана жеке тұлғаның өзіндік шығармашылық мүмкіндіктерінің дамуына бірегей жағдай туғызады. Терең рухани қайнардан нәр алған адам ғана барлық қабілеттер «тамырына» жол тауып, шынайы дарынды, демек сан алуан іс-әрекет формаларын меңгеріп, жетілдіруге бейім, ұйымшыл, Интернет пен ақпарат құралдарын ширақ пайдалануға қабілетті болады. Бұл орайда ол өз бірегейлігі мен даралығын сақтай отырып, өзінің телебайланыс тетігіне айналуына жол бермейді. Қазақстандық білім беру жүйесі алдында, міне, осындай адам тәрбиелеу міндеті тұр.

Білім беру жүйесі қоғам өмірінде, ұрпақтар сабақтастығын қамтамасыз етуде атқаратын рөлі мен мақсаты бойынша өзара байланысты, бірін-бірі өзара толықтырушы екі бағыттағы міндетті орындайды. Бірінші бағыт – оқыту, алдындағы толқын аға ұрпақтың әлеуметтік-мәдени тағылымын, философия, ғылым, өнер, адамгершілік негіздерін, адамның әлеуметтік ортаға тең құқылы азамат ретінде енуіне мүмкіндік беретін басқа да білімдер қорын жас ұрпақ бойына сіңіру. Адамның әлеуметтенуімен байланысты бұл бағыт адамның әлеуметтік ортада өз орын табуына, аға ұрпақтар тағылымы мен ұлтық дәстүрлерді меңгеруіне мүмкіндік береді. Мұның бәрі адамның өмірлік мұратын айқындауының, кәсіби еңбекке араласуының алғы шарты. Білім беру жүйесінің екінші бағыты – адамның адам болып қалыптасуына, Абай айтқандай, толық адам болуына, оның рухани, ішкі қуатының оянып, кемелденуіне көмектесу. Адам өзінің жоғары рухани әлемге қатыстылығын түсініп, тұлға аралық қарым-қатынас процесінде, жеке өмірінде жоғары құндылықтарға, мұраттарға сай өзінің рухани бет-бейнесін айқындайтын болуға қол жеткізуі. Ендеше, Абай айтқан «Толық адам болу!» философиялық-этикалық принциптің іске асқаны.

Әдебиеттер

- Ұлтаралық қарым-қатынас мәдениетінің анықтамасы мен мәні //Хабаршы. «Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2006. –№1(13). -16-21 бб.
- Риккерт Г. Табиғат туралы ғылымдар және мәдениет туралы ғылымдар / ауд. Г. Раянова // Тарих – адамзат ақыл-ойының қазынасы. 20 томдық. – Астана: Фолиант, 2009. – 13 т. 472 б.
- Ұлтаралық келісімді ғылыми басқару мәселелері //«Правовые проблемы государственного управления в условиях рыночных отношения РК»: мат. межд. науч.-прак. конф. 30 ноября 2006 г. – КазНПУ им.Абая, 2006. – С.378-380.
- Төзімділік қағидаларының декларациясы //1995 жылғы 16 қарашадағы ЮНЕСКО ұйымының Бас конференциясының 5.61 қарауымен бекітілген.
- Әлеуметтік философия: 20 томдық. 17-том / құраст.: Ә. Нысанбаев, М.З. Изотов. Философия және саясаттану институты. – Астана: Аударма, 2006. – 480 б. (Қазақ халқының философиялық мұрасы: «Философия және психология» секциясы).
- Төзімділік көшпейтін көшпенділердің философиясы нысан сарыны діл қоңыр үнді категория бренді негізі ретінде // Ж. Нәжімеденов, Ж.А. Алтаев, Ж.О. Байғозы. Діл қоңыр үнді домбыра – бренд. – Алматы, 2009. – 293-308 б.
- Аймауытов Ж. «Мақсаттың құлы бола білсек жетеді» //Қазақ. – 2016. -18-26 наурыз (№11/12). – 24 б.
- Жұмабаев М. Таңдамалы: (өлеңдер, поэмалар, зерттеулер, аудармалар) /М. Жұмабаев; [құраст. Б. Дәрімбетов]; ҚР Ғылым акад.; М.О. Әуезов атын. әдебиет және өнер институты. – Алматы: Ғылым, 1992. – 272 б. Түсініктер: 259-267 б.
- Философия права. Гегель // Серия «Философское наследие». – М.: Мысль, 1990. – С. 113, 210. – С. 524.
- Нысанбаев А. Жаһандану және Қазақстанның орнықты дамуы // Глобализация и устойчивое развитие Казахстана. – Алматы, 2002. – 264 б.
- Фромм Э. Душа человека / пер. с англ., нем. – М., 1992. – С. 429.
- Риккерт Г. Философия жизни. – Киев: Ника центр, 1998. – С. 287.

References

- Ultaralyk karym-katynas madenietinin anyktamasy men mani [Definition and meaning of culture of interethnic relations]. // Xabarzhy. «Aleumettanu zhane sayasi gylymdar» seriasy. -A., Abai atyndagy Kas UPU, 2006. -№1(13). – p. 16-21.
- Rikkert G. Tabigat zhane madeniet turaly gylymdar [Natural sciences and culture sciences]. /aud. G.Raianova. – //Tarix – adamzat akyl-oıynyn kazynasy. 20-tomdyk. -Astana: Pholiant, 2009. – 13 t. p. 472.
- Ultaralyk kelisimdi gylymi baskaru maseleleri [Issues of scientific management of interethnic concord] //«Pravovye problemy gosudarstvennogo upravleniya v usloviyah rynochnyh otnosheniya RK»: Mat. mezhd. nauk.-prak. konph. 30 noyabr 2006 g. -Kaz NPU im. Abaya, 2006. – p. 378-380.
- Tozimdilik kagidalarynyn dekloratchiyasy [Declaration of Tolerance Principles]. //1995 zhyly 16-karashadagy UNESKO uiymynyn Bas konpherentchiyasynyn 5.61 karauymen bekitikgen.
- Aleumettik pilosophiya [Social philosophy]: 20 tomdyk. 17-tom. /kyrast.: A.Nysanbaeva, M.Z.Izotova. Philosophiya zhane sayasattanu instituty. -Astana: Audarma, 2006. – p. 480. (Kazakh xalkynyn Philosophiyalyk murasy: «Philosophiya zhane psixologiya» sektchyasy).
- Tozimdilik koshpeitin koshpendilerdin Philosophiyalyk nysan saryny, dil konyr undi kategorya brendi negizi retinde [The philosophy of tolerance nomadic nomads as the basis of the Indian brand] // Nazhimedenov Zh., Altaev Zh.A., Baigozy Zh.O. Dil konyr undi dombyra – brend. -A., 2009. – p. 293-308.
- Aimauytov Zh. «Maksattyn kuly bola bilgen zhetedi» [We have become slaves of the goal] //Kazakh. -2016. -18-26 nauryz (№11/12). – p. 24.
- Zhumabaev M. Tandamaly: (olender, poemalar, zertteuler, audarmalar); [kurast. B.Darimbetov]; KR Gylym akad.; M.O.Auezov atyn. Adebiet zhane oner instituty. – A.: Gylym, 1992. – 272 b. Tusinikter: p. 259-267.
- Philosophiya prava [Philosophy of law]. Gegel. Seriya «Philosophskoe nasledie», -M.: Mysl, 1990. – p. 113, 210.
- Nysanbaeva A. Zhahandanu zhane Kazakhstannyn ornykty damuy [Globalization and sustainable development of Kazakhstan]. //Globalizatchya i ustoichivoe rasvitie Kazakhstana. – A.: 2002. – p. 264
- Phromm E. Dusha cheloveka [The soul of man]: per. s angl. nem. -M., 1992. – p. 429.
- Rikkert G. Philosophiya zhizni [Philosophy of life]:. – Kiev, Nika tchentr, 1998. – p. 287.